

НЕОРГАНІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ І РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ

*В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко
Уманський державний аграрний університет (м. Умань)*

Опубліковано // Теорія і практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 20 – 22 березня 2008 року. – Вінниця – ВІЕ ТНЕУ – 2008. – С.305 – 311.

Модернізація суспільства – це складний і багатофакторний процес. В ньому беруть участь різноманітні соціальні інститути, організації, групи. Від того, які сили домінують в процесі перетворень, залежить характер і спрямованість модернізації. На сьогодні в Україні вже можна чітко визначити головні суспільні сили, які стимулюють процеси модернізації, а також політичні і громадські об'єднання, які його гальмують.

Більшість дослідників сходяться на думці, що в Україні з дня проголошення незалежності реалізовується сценарій неорганічної наздоганяючої модернізації [1, с.126]. Загальновизнаним є твердження, що процес реформ в Україні розпочали державні інституції в момент, коли суспільство у своїй більшості не мало уявлення про мету, напрями і засоби проведення модернізації.

Наприкінці 80-х українське суспільство більш-менш свідомо означувало свої прагнення. Активна частина народу чітко бачила перед собою інституції, які через їх нездатність забезпечити поступальний розвиток, потрібно було усунути від важелів влади. Здобуття незалежності і демонтаж командно-адміністративної системи – ось основні орієнтири, які були визначені елітою перед громадянами УРСР на початку 90-х. Але крім цього активна еліта повинна була сформувати чіткі перспективи державного будівництва, проведення радикальних економічних реформ і спробувати переконати в їх необхідності переважну частину населення. Цього не було зроблено, тому модернізація в Україні набрала ознак наздоганяючої з усіма негативними наслідками.

Про участь у реформах різноманітних політичних і владних інституцій сказано вже немало. В цьому контексті поза увагою дослідників поки що залишився важливий сегмент громадянського суспільства – релігія і Церква. Адже участь у суспільних процесах новітньої України релігійно-церковних об'єднань є незаперечною. Однак у соціо-гуманітарних науках України відчувається брак системного аналізу впливу релігії і Церкви на модернізаційні процеси в Україні.

Про вплив релігійного чинника на економічне життя писав ще Макс Вебер. Згідно з його висновками, зміст релігійних поглядів, ключові

ідеї віровчення можуть суттєво впливати на економічну поведінку віруючих, на формування особливої культури праці, а відтак і на характер соціальних змін [2, с.55]. По великому рахунку, та або інша релігія здатна прискорювати розгортання суспільних процесів, або ж, навпаки, їх гальмувати.

Про тісний взаємозв'язок у минулому між українським етногенезом і православ'ям писали наші релігієзнавці [3, с.64].

Спираючись на значний масив фактів деякі сучасні дослідники обґрунтовують думку про те, що релігія і Церква здатні сприяти встановленню демократії. Якщо всередині церковних структур відкрито схвалюються демократичні цінності, а взаємодія між віруючими і кліром відповідає демократичному стилеві, то в такому випадку Церква формує і відповідні суспільні настрої [4, с.78]. Дослідники також вказують і на інші засоби релігійно-церковних інституцій, які сприяють демократії. Зокрема, всередині світових релігій будуються такі відносини, згідно з якими кожен віруючий, незалежно від свого соціального статусу, відчуває себе рівним по відношенню до інших членів релігійної громади і при звичається до поваги до власної гідності. Якщо Церква відчуває свою єдність з народом, вона здатна спрямувати в конструктивне русло народне невдоволення суспільними порядками. Перебування віруючого в церковній організації сприяє вихованню у нього навичок громадського життя, виявляє у нього позитивні соціальні якості. Релігійно-церковні структури не залишаються поза увагою політичних організацій і лідерів. Через них Церква має змогу оперативно впливати на владні важелі з метою утвердження цінностей свободи [4, с.79].

Католицька церква відіграла значну роль у формуванні суспільного потенціалу подолання авторитаризму в Чілі, Бразилії та інших латиноамериканських країнах.

Швидка модернізація східних країн – Сінгапуру, Південної Кореї, Гонконгу, Тайваню, Японії, Китаю до певної міри спростовує тезу Вебера, згідно з якою, швидкий суспільний поступ пов'язується винятково з протестантизмом, оскільки східноазіатські країни є буддистськими, або конфуціанськими. Виявилось, що ринок, органічний розвиток приватної власності, які підсилюються правовою державою і участю народу через вибори і референдуми в управлінні державою не суперечать традиційним національним релігіям. Синтоїзм, індуїзм, конфуціанство не гальмували процес модернізації.

Молода дослідниця Богданова О. зазначає з цього приводу, що у випадку коли Церква і держава міняються місцями, тобто, влада є провідником демократизаційних процесів, а Церква схильна до освячування авторитаризму чи інших антидемократичних соціально-політичних доктрин, то демократія отримує в особі Церкви серйозне гальмо на шляху демократичних реформ. Віруючі схильні більше довіряти Церкві, а не державній владі [4, с.80].

Згідно з основами віровчення християнства західного обряду (Католицька і Протестантська церкви) світ хоча і є результатом творчого акту Господа все ж виступає як самостійна реальність, яку можна вдосконалювати людськими зусиллями. Східне християнство (Православна церква) розглядає матеріальний світ як проекцію небесного світу і тому активність людей задля покращення цього світу не заохочується [5, с.305].

Православна церква на Сході також було включена в соціальні процеси, хоча інтенсивність її участі не можна порівнювати з Католицькою і Протестантською християнськими церквами. Однак це не стосується Православної церкви в Україні. Побіжний погляд на історію українського православ'я дає право стверджувати про потужний вплив православної Церкви на суспільний поступ. Саме так можна оцінювати події в Київській Русі після прийняття християнства. Під впливом східного християнства відбулась перша кардинальна модернізація давньоруського суспільства. Київська Русь прилучилася до світового християнського середовища, до цивілізованого світу. Церква була найавторитетнішим чинником збереження цілісності молодій державі [6, с.303].

Релігійний фактор відіграв особливо значиму роль і під час Української національної революції 1648 – 1676 рр. Саме представники Української православної церкви сприяли формуванню в гетьмана Хмельницького державницької концепції [7, с.750]. Демократичний устрій українського православ'я мав своє відображення в демократичному устрою українського козацтва і Гетьманату Богдана Хмельницького.

Але ситуація кардинально змінилася після 1686 року, коли українське православ'я втратило свою незалежність і було неканонічним шляхом включене до складу російської церкви. Відтоді релігія і церква втрачають ініціативу в суспільних процесах. А після ліквідації Петром I патріархату і підпорядкування православної церкви державі церква перетворилась на слухняний апарат пропаганди імперської ідеї. Жорстока опіка держави не могла не позначитись на соціальній складовій діяльності церкви. Звільнитися з-під державного контролю церкві вдалося лиш у 1918 році, але це були вже інші часи.

Комуністичний режим поставив перед собою завдання ліквідувати всі громадські осередки суспільного життя, які потенційно могли йому загрожувати. Під удар потрапила і православна церква (всі православні конфесії, які виникли в СРСР і УСРР). На 1940 р. фактично було знищено матеріальні і організаційні основи функціонування церкви [8, с.170]. Але в 1943 р. режим змушений був піти на поступки церкві. 4 вересня цього року в Кремлі було заключено сумнозвісний „московський конкордат”, згідно з яким, православна церква в СРСР отримала право на існування, але натомість потрапила під жорстокий контроль спецслужб [9, с.18]. Перебування протягом тривалого періоду під такою „опікою” суттєво вплинуло на зміст і характер життя церкви.

Руська православна церква в СРСР майже не відреагувала на бурхливі події кінця 80-х – початку 90-х. Принаймні її впливу на процес руйнації тоталітарної системи не відчувалось. Радше проявлялась настороженість, оскільки в Україні та інших республіках СРСР розпочалися процеси національного самовизначення. Частина духовенства та архієреїв Руської православної церкви в Україні долучилися до цього процесу. І тільки тоді, коли постала загроза відокремлення української частини РПЦ шляхом запровадження автокефалії, Московська патріархія починає вживати відповідних заходів. В результаті цих заходів протягом 1990 – 1992 рр. в Україні постали три православні конфесії: Українська православна церква Московського патріархату (УАПЦ МП), Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) і Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) між якими протягом усіх років незалежності точиться то відкрита, то прихована боротьба.

Сьогодні вже можна оцінити внесок українського православ'я в модернізацію українського суспільства. Результатом модернізації має бути розвинуте суспільство з високим рівнем індустріалізації, зі стабільним економічним розвитком, вірою суспільства у силу раціонального наукового знання як основу соціального прогресу, з високим рівнем і якістю життя, з розвинутими політичними структурами, високою питомою вагою і впливовістю середнього класу [1, с.126].

Варто проаналізувати декілька аспектів модернізації і активність українського православ'я на цих ділянках. Найважливішим фактором модернізації є суспільний характер особистості. Тому варто поставити питання, чи сприяла Церква формуванню в українців таких якостей, як підприємливість, правова культура, евангелізм, толерантність, працьовитість, відповідальність перед сім'єю і суспільством? Звичайно, Церква має виконувати насамперед, власні функції – вести своїх вірних до спасіння. Але Церква не може бути відособленою від суспільного життя. Соціальна складова має бути вагомим напрямом діяльності Церкви, інакше вона постане перед загрозою самоізоляції.

Протягом новітнього часу жодна із православних конфесій в Україні не проявила вагомої соціальної ініціативи на загальноукраїнському рівні. Не було чути голосу Церкви на захист представників нижчих класів. Коли в тяжких 90-х по кілька місяців роботодавці не сплачували зарплату (а це явне порушення біблейської заповіді, попросту – гріх) Церква не виступила із словами осуду. Не чути також Церкви і в ділянці зміцнення родини. Здійснення таїнства охрещення, шлюбу, відповідна проповідь авторитетного священика в храмі є важливим але недостатнім для цього. А чи прищеплює Церква якщо не патріотизм, то хоча б повагу до власної держави? Якщо керівництво УПЦ (КП) і УАПЦ намагається відновити традиції національної церкви, то церковна інституція (УАПЦ МП) повністю ігнорує цей напрям діяльності і часто навіть проявляє й неприховану ворожість.

Особливо складно в наших православних конфесіях з прищепленням своїм вірним толерантності і демократизму. Достатньо переглянути церковну літературу, яка продається в храмах, щоб переконатися, що Церква сьогодні далека від євангельських приписів по відношенню до інших конфесій і деномінацій. Скрізь у світі священнослужителі Католицької, Православної чи Протестантської церков, мусульманські шейхи, імами, буддійські священнослужителі в моменти загострення політичної боротьби виступають авторитетним фактором примирення, стають посередником між ворогуючими сторонами. В Україні ж все навпаки. Не Церква мирить політиків, а політики і державні посадовці намагаються ослабити міжконфесійну ворожнечу. Достатньо згадати події осені і зими 2004 року. Православні конфесії не уникли спокуси стати на чийсь бік у політичній боротьбі, а одна конфесія просто перетворила свої храми в агітаційні пункти за одного із кандидатів у президенти України. Отже, як бачимо, Церква поки що далека від потреб сприяння формуванню особистості епохи модернізації суспільства.

Можна розглянути роль Церкви в утвердженні української державності. Міцна держава – запорука успіху модернізації. Слабка держава не здатна забезпечити проведення важких і болісних реформ. Одна з православних конфесій (УПЦ МП) в Україні до сьогоднішнього дня відкрито пропагує ідеї всеслов'янської єдності під егідою Москви. Ієрархи і священнослужителі цієї конфесії підтримують ностальгію частини своїх вірних за СРСР, і особливо, за Російською імперією. В парафіях цієї конфесії активно насаджується культ царської сім'ї Романових. Позацерковні організації цієї конфесії – православні братства мають яскраво виражений українофобський характер, відкрито пропагують зневагу до української мови і культури.

Однак не можна сказати, що православ'я зовсім ніяк себе не означило в соціальних процесах. Наприкінці 90-х вищезгадана конфесія організувала активну кампанію проти запровадження ідентифікаційних кодів, залякуючи населення природними і соціальними катаклізмами, які мають наступити після прийняття ідентифікаційних кодів. Частина вірних під впливом пропаганди відмовилась від кодів, надіславши до відповідних державних органів заяви про відмову. Загалом же УПЦ (МП) у своєму ідеологічно-пропагандистському арсеналі має цілу систему антизахідних, антидемократичних гасел. І це за умов, коли значення священника-духівника в сучасних житті постає з особливою силою [10, с.20].

Специфіка організаційних основ православної Церкви полягає в тому, що її адміністративний устрій визначається державними кордонами. Принцип такий: окрема держава – окрема автокефальна церква, яких на сьогодні налічується в світі 14. Якщо ж адміністративний центр конфесії знаходиться в межах іншої держави, то тоді конфесія свідомо чи несвідомо, з власної волі, чи мимоволі стає провідником інтересів іншої держави, поширювачем ментальних особливостей іншого суспільства.

Росія обрала власний шлях модернізації, який суттєво відрізняється від західного типу модернізації. Тому УПЦ МП – впливова церковна інституція в Україні, не сприймає цінності західного суспільства. Таким чином, ця конфесія не здатна бути активним суб'єктом сприяння у формуванні соціального, духовного, вольового потенціалу модернізації України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка– К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – 560 с.
2. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг. Ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. Культури, 1998. – 736 с.
3. Колодний А. Закономірності релігійного процесу в Україні / Християнство і культура: історія, традиції, сучасність: збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – 182 с.
4. Богданова О. Чи може релігія сприяти демократії ? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. - №1. – С.74 – 90.
5. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник / Відп. ред. та автор вст. Слова С. Кримський. – К.: Либідь, 1996. – 360 с.
6. Толочко Петро. Київська Русь. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.
7. Горобець Віктор. Переяславський вибір Богдана Хмельницького / Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – 890 с.
8. Пospelовский Д.В. Русская православная церковь в XX веке . – М.: Республика, 1995. - 511 с.
9. Кох Г. Теорія III Риму в історії відновленого Московського патріархату (1917 – 1952). – Мюнхен, 1953. – 116 с.
10. Ткаченко О. Україна у вимірі психологічної практики „справа життя” // Психологія і суспільство. – 2005. - №3. – С.5 – 23.